

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

Крижановського Олексія Миколайовича

**«Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії
маніпуляціям в період суспільних трансформацій», подане на здобуття
наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.05
– соціальна психологія; психологія соціальної роботи**

Питання безпеки особистості та протидії маніпуляціям наразі як ніколи актуальне. Збільшується кількість екстремальних подій, в основі яких – екзистенційні загрози, що мають значний травмівний ефект; зростає кількість осіб, які одержали травматичний досвід та змушені адаптуватися до динамічного суспільства, створювати власний особистісний та соціальний простір. За таких умов часто не задовольняється базова потреба людини в безпеці, що спричиняє потребу в пошуку відповідних шляхів підтримки та збереження психічної стійкості й опірності щодо негативних внутрішніх та зовнішніх загроз, серед яких значного поширення набувають різного роду маніпуляції. Саме в цьому проблемному контексті докторська дисертація Крижановського О.М. характеризується своєчасністю, оскільки присвячена дослідженню соціально-психологічних засад безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій

Констатовано, що значна кількість соціологічних, юридичних, політологічних досліджень зачіпає різні аспекти проявів широкого спектру питань безпеки особистості та протидії маніпуляціям, проте соціально-психологічний аспект зазначеної проблеми висвітлено вкрай недостатньо та фрагментарно. У зв'язку з цим актуальність обраного у рецензованому дослідженні напрямку є очевидною, а звернення Крижановського О.М. саме до розробки методологічних та змістовно-процесуальних засад соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій слід оцінювати позитивно.

Основні методологічні позиції дослідження викладені дисертантом аргументовано та коректно. Чітко визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, а також наукові завдання, які потрібно виконати для її досягнення. Методи дослідження у своїй сукупності дозволяють системне вирішення поставлених завдань наукового дослідження.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечена методологічною обґрунтованістю вихідних положень, критичним аналізом стану досліджуваної проблеми, використанням широкої літературної бази (320 джерел) та комплексу взаємопов'язаних методів наукового пізнання, репрезентативністю вибірки, поєднанням кількісних та якісних методів аналізу даних.

Наукова новизна отриманих Крижановським О.М. результатів дослідження полягає у тому, що вперше з позицій полісистемності наведено концептуальне соціально-психологічне обґрунтування феномену безпеки особистості та процесу протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, як інтегративних конструктів, здійснене через актуалізацію нормативно-правових стандартів забезпечення безпеки особистості (на мікро, мезо-, макрорівнях) та можливостей протидії маніпуляціям (з урахуванням їх передумов, типології, індикаторів, маніпулятивних технологій, специфіки маніпулятивного впливу) і артикуляцію цих конструктів у вимірах особистої свободи та інформаційного середовища; проведено аналіз соціально-психологічної специфіки та диференційовано уявлення особистості про умови безпеки та протидію маніпуляціям в період суспільних трансформацій у віковому і гендерному вимірах; розкрито дескриптори соціально-психологічних ресурсів безпеки особистості та протидії маніпуляціям (на підставі оцінки індексів життєвого стилю та схильності до прийняття небезпечних форм поведінки і деструктивних ідей як нормативних, а також за параметрами соціального інтелекту; типами когнітивного регулювання емоцій; особливостями ціннісних орієнтацій; рівнями суб'єктивного благополуччя; диспозиціями захисної та копінг-поведінки; механізмами

психологічного захисту) в умовах суспільних трансформацій; виокремлено соціально-психологічні предиктори (маніпулятивна природа соціуму, загальна кількість травматичних подій та сумарний показник їх впливу, індекс травматичності, рівень стресу) загроз безпеки особистості (військових, економічних, природних, соціальних, інформаційних та загроз її здоров'ю) у період суспільних трансформацій, з урахуванням параметрів стресостійкості та соціальної адаптації; виявлено варіативність і варіабельність маніпулятивного впливу на особистість у векторах групової взаємодії та деструктивності маніпуляцій в інформаційно-цифровому просторі, а також напрямки їх протидії в умовах суспільних трансформацій.

Схвальної оцінки заслуговує визначення автором змістовно-процесуальних засад програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій та доведення його ефективності.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» Крижановський О.М. достатнього ґрунтовно проаналізував основні підходи зарубіжних і вітчизняних дослідників до вивчення проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Дослідником показано, що проблема безпеки особистості історично вивчалася в контексті обговорення питання про базові потреби людини, серед яких особливе місце займає потреба в самозбереженні. При цьому безпека асоціювалася з досягненням людиною внутрішньої узгодженості, з її здатністю інтегрувати свій досвід – відчуття, переживання, почуття – і символізувати його так, щоб відбувалася редукція внутрішнього напруження.

Автором встановлено, що в соціальних і гуманітарних науках феномен безпеки стає об'єктом міждисциплінарного осмислення і предметом дослідження, який необхідно розглядати як діяльність конкретних соціальних суб'єктів; сферу відносин, що виникають між цими суб'єктами; сферу, в якій

функціонує та розвивається суспільна, групова й індивідуальна свідомість, а також як предмет наукового пізнання, що дозволяє досліджувати його сутність, закономірності розвитку та особливості функціонування.

Дисертантом показано, що визначаючи місце означеної проблеми в дослідженнях безпеки та протидії маніпуляціям, необхідно виходити з того, що в системі «людина – середовище» безпека людини може розглядатися з позиції об'єктивного стану буття (середовища), зовнішніх чинників, загроз, ризиків; як наявність екстремальних або безпечних умов життєдіяльності, а також у векторі безпечної життєдіяльності, особистісних детермінант захищеності людини, наявності в неї здібностей та готовності до розпізнання, передбачення, уникнення та подолання небезпек і протидії маніпуляціям.

У другому розділі «Концептуалізація проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі» Крижановським О.М. здійснено концептуалізацію проблеми безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій у соціально-психологічному вимірі, визначену через актуалізацію нормативно-правових стандартів забезпечення безпеки особистості (на мікро-, мезо-, макрорівнях) та можливостей протидії маніпуляціям (з урахуванням їх передумов, типології, індикаторів, маніпулятивних технологій, специфіки маніпулятивного впливу) і артикуляцію цих конструктів у вимірах особистої свободи та інформаційного середовища.

Автором показано, що безпека особистості та протидія маніпуляціям в період суспільних трансформацій співвідносяться не тільки із захистом від поширених загроз, збереженням життя та задоволенням біологічних потреб, а й із реалізацією прав і свобод, якістю життя, почуттям захищеності, гуманними міжособистісними відносинами, можливостями розвитку та самореалізації. Дослідник наголошує, що вирішення протиріччя між свободою особистості та безпекою в період суспільних трансформацій є провідним для розуміння вектору суспільного розвитку, а важливість узгодження свободи

особистості із суспільною необхідністю – безсумнівна. Держава та суспільство повинні забезпечувати захист життєво важливих інтересів особистості, її основних прав і свобод. При цьому функція правової держави полягає у забезпеченні гарантій цих прав і свобод із використанням принципу «розумної достатності», сутність якого зводиться до запобігання можливим загрозам безпеці, недопущення диктату стосовно окремої особистості, що й забезпечує баланс між свободою особистості та її обмеженням суспільною необхідністю. Створення такої «соціальної» системи безпеки та протидії маніпуляціям дозволить стабілізувати суспільний розвиток за умови збереження автономії і свободи особистості й узгодженості мікро-, мезо- та макрорівнів безпеки. Дисертантом доведено, що об'єднувальним принципом системи заходів протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій має стати діалогічність мислення та соціальної взаємодії.

У *третьому розділі* «Емпіричне вивчення соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» Крижановським О.М. визначено соціально-психологічну специфіку безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій. З цією метою на першому етапі емпіричного дослідження автором було виявлено соціально-психологічні особливості уявлень респондентів про умови безпеки та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій і здійснено їхню диференціацію у віковому і гендерному вимірах. На другому етапі емпіричного дослідження дисертантом було визначено дескриптори соціально-психологічних ресурсів безпеки особистості і протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій. На третьому етапі емпіричного дослідження автором було виокремлено соціально-психологічні предиктори загроз безпеки особистості в період суспільних трансформацій. На четвертому етапі емпіричного дослідження дослідником було виявлено варіативність та варіабельність маніпулятивного впливу на особистість у векторах групової взаємодії та деструктивності маніпуляцій в інформаційно-цифровому просторі.

У четвертому розділі «Соціально-психологічне забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в умовах суспільних трансформацій» Крижановським О.М. наведено змістовно-процесуальні засади побудови й реалізації програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій. Констатовано, що розробка цього проекту базувалася на узагальненні міжнародного досвіду в цій галузі, із залученням полісистемного, комплексного та ресурсного підходів, у межах якого розроблено й імплементовано нормативне та організаційно-технологічне забезпечення зазначеного процесу, з виокремленням й обґрунтуванням принципів системності, цілісності, діалогічності, структурності, цілеспрямованості, відкритості, еквівалентності, диференційованого прогнозування при його побудові та реалізації.

Автором зафіксовано позитивні зрушення у компонентах соціального інтелекту (соціальне усвідомлення, соціальні навички), а також у конструктивності типів когнітивної регуляції емоцій і механізмах психологічного захисту, що забезпечило адекватне сприйняття загроз психологічної безпеки та підвищило здатність протидіяти маніпуляціям. Суттєво покращилися міжособистісні відносини учасників проекту, їхня впевненість в оточенні та загальний рівень соціальної підтримки.

Програмно-цільовий проект, як свідчать отримані результати, сприяв зниженню деструктивності маніпулятивного впливу на його учасників у цифровому середовищі. Крім того, вірогідно зменшилася кількість учасників із низьким рівнем психологічної безпеки, натомість зросла кількість учасників із високим її рівнем.

Слід наголосити, що рецензоване дисертаційне дослідження Крижановського О.М. має вагоме теоретичне значення та безсумнівну практичну цінність, яка полягає в тому, що отримані автором наукові дані та розроблені на їх основі рекомендації можуть бути використані психологами, соціальними працівниками, фахівцями інших галузей, які займаються

проблемами безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій. Матеріали дослідження можуть застосовуватися при підготовці освітньо-професійних та освітньо-наукових програм в освітніх компонентах з проблем психологічної безпеки особистості та протидії маніпуляціям. Розроблений програмно-цільовий проект може бути рекомендований для впровадження у закладах освіти, консультаційних центрах, центрах соціально-психологічної адаптації, центрах психосоціальної допомоги з метою підвищення ефективності процесу соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Позитивної оцінки заслуговує те, що результати проведеного дослідження широко впроваджені дисертантом у діяльність організацій та установ різного рівня, зокрема в роботу Науково-практичного центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Київ); у консультаційну роботу Центру надання правової та психо-соціальної допомоги ВПО (м. Київ); у консультаційну роботу ГО «Фонд розвитку підприємництва та реалізації бізнес-ідей (м. Київ); у науково-методичну роботу Південноукраїнського інституту психології, психотерапії і управління (м. Одеса); в освітню, виховну та науково-методичну роботу Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького; у навчально-виховну роботу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; у навчально-виховну та наукову роботу Одеського національного університету імені І.І. Мечникова; у наукову та навчально-методичну роботу Західноукраїнського національного університету; в навчально-методичну та науково-організаційну роботу Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; в освітню, виховну, науково-методичну роботу Національного університету «Запорізька політехніка»; у виховний процес та навчально-методичну роботу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Результати дисертаційного дослідження пройшли також належну апробацію на міжнародних (в тому числі й за межами України) та всеукраїнських науково-практичних конференціях, проектах, семінарах, програмах, стажуваннях, круглих столах. Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено в 41 публікації автора, з яких: 1 одноосібна монографія, 21 стаття в наукометричних фахових виданнях із психології (з яких: 5 статей – у наукометричній базі Scopus, 2 статті – у наукометричній базі Web of Science Core Collection), 19 публікацій – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

Реферат повністю відображає концепцію та основні методологічні позиції дисертації, її зміст, теоретичні положення, емпіричні результати, висновки. У дисертації не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Аналіз тексту дисертації дає підстави вважати, що Крижановський О.М. на високому науково-методичному рівні спланував та здійснив змістовне дослідження, зробив ґрунтовні висновки, які мають науково-теоретичне та прикладне значення. У цьому аспекті дисертант проявив себе не тільки як успішний науковець, але й як вдумливий викладач-новатор, спроможний запропонувати та перевірити нові форми і методи роботи в процесі забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, організувати консультативну та формувально-розвивальну роботу у відповідному напрямку.

Разом із цим, потрібно зазначити, що дисертація Крижановського О.М. не позбавлена деяких недоліків і положень, які можуть послугувати підставою для дискусії.

1. Автором зазначено, що при розгляді маніпуляції в дискурсах різних наук широко застосовуються функціональний, діяльнісний і постмодерністський підходи, з тим застереженням, що дослідження здійснюються в межах властивого цим наукам методологічного інструментарію у світлі їх актуальних проблем. При цьому потребує пояснення, як зазначені підходи були задіяні дисертантом у проведеному ним

психологічному дослідженні та які підходи з метою вивчення маніпуляції як психологічного впливу було використано.

2. Потребує пояснення, які критерії лягли в основу конструювання дисертантом груп вибірових сукупностей при визначенні соціально-психологічної специфіки безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій, адже вибірова сукупність – це частина об'єктів генеральної сукупності, яка становить суму вихідних одиниць спостереження, вивчення та аналізу, а вибірка є процедурою формування вибіркової сукупності.

3. Зважаючи на те, що під маніпулятивний вплив найбільше потрапляє молодь, зокрема учнівська молодь, здобувачі вищої освіти, в програмно-цільовому проєкті, на нашу думку, слід було б присвятити окремий модуль змінам в освітньому процесі, які б сприяли підвищенню здатності молоді протидіяти маніпуляціям в період суспільних трансформацій, що б підвищило методичну та практичну цінність зазначеного проєкту.

4. У запропонованому авторському програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям, на нашу думку, залишається мало описаною реалізація дисертантом психокорекційної роботи.

Проте, наведені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка має вагому наукову новизну, теоретичне та практичне значення для соціальної психології, психології соціальної роботи, а також для інших наукових галузей, що займаються дослідженням проблеми забезпечення безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій.

Дисертаційне дослідження Крижановського О.М. за своїм змістом, науковим рівнем та оформленням є завершеним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., що висуваються до докторських

дисертацій.

Отже, вважаємо, що дисертація Крижановського О.М. «Соціально-психологічні засади безпеки особистості та протидії маніпуляціям в період суспільних трансформацій» є завершеною працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані теоретичні та емпіричні результати вирішення означеної проблеми, а Крижановський Олексій Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри соціальної психології
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова МОН України**

Оксана КОНОНЕНКО

*Вірюче Коношенко О.С.
засвідчено
першим проректором
О.М. Крижановський
Миколайович*

